

Uzavírání manželství podle civilního a kanonického práva Historický přehled*

Jiří Kašný

Uzavírání manželství je nejen tématem k odborným diskusím, ale ještě víc konkrétní životní otázkou řady lidí. Dnes se zdá, že svatba už není tak jednoznačným a nezbytným předělem mezi životem svobodného člověka a ženatého muže nebo vdané ženy. Nemálo dnešních lidí spolu dokáže žít jako manželé, mít děti a vychovávat je bez toho, že by měli svatbu a formálně se stali manželi. Bývá tomu i naopak. Totiž že dva lidé sice uzavřou manželství, ale dál pokračují ve velmi intimních vztazích s jinou osobou než s manželem nebo manželkou. Na první pohled by se mohlo zdát, že se takto instituce manželství rozpadá nebo že alespoň ztrácí své výsadní postavení ve společnosti a stává se jen jednou z možných forem vztahů mezi dospělými. To, co snad naznačuje, že se instituce manželství zeslabuje, může být zároveň příležitostí a výzvou k promýšlení smyslu a hodnoty manželství.

Uzavírání manželství bylo v prvních staletích našeho letopočtu řízeno převážně místními zvyky a tradicemi jako rodinná záležitost. Ve středověku se dostalo do kompetence kanonického práva. Od začátku moderní doby se na jurisdikci vzhledem k manželství podílí jak církevní, tak také civilní právo. Pohled do dějin západní civilizace ukazuje, že svatba nebyla vždy tím jediným a přesným momentem uzavření manželství. Podle některých tradic a zvyků mělo už zasnoubení závazný charakter, i když společný manželský život začal až s několikaměsíčním časovým odstupem. Jindy to byla svatba, která znamenala začátek manželství. Ještě podle jiných tradic byla svatba jen jedním z kroků na cestě k uzavření manželství. Navíc po staletí bylo uzavírání manželství rodinnou záležitostí a nebylo spojeno s žádnými formalitami, které by vyžadoval stát nebo církev. Tato studie načrtá stručný dějinný přehled právních aspektů uzavírání manželství v západní evropské tradici, ze kterého vyplývají tři klíčové aspekty uzavírání manželství. Jsou to způsobilost snoubenců k uzavření manželství, manželský souhlas a právní forma sňatku.

1. ŽIDOVSKÁ, ŘÍMSKÁ A GERMÁNSKÁ TRADICE

V antickém římském světě bylo uzavírání manželství veskrze rodinnou záležitostí. Právo uznávalo manželství jako sociální fakt s právními důsledky, ale světské autority do uzavírání manželství nijak nezasahovaly. Křesťanství nepřišlo s žádným neobvyklým způsobem uzavírání manželství. První křesťané uzavírali manželství

* Tento článek byl napsán na základě finanční podpory ze strany Grantové agentury Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

podle místních zvyků a tradic.¹ Křesťanské svatební obřady byly doprovázeny modlitbami a požehnáním, ale jinak v církvi nebyly vyžadovány žádné formality ohledně sňatku.

Manželství u Židů se uzavíralo ve dvou momentech: zasnoubení (*kidušin*) a svatba (*nisu'in*). Zasnoubení nebylo jen příslibem budoucího manželství. Z právního hlediska už znamenalo uzavření manželství. Od tohoto okamžiku byla žena považována za manželku a muž byl nazýván manželem, i když žena po slavnosti zasnoubení zůstávala ještě asi 12 měsíců u rodičů a teprve potom se odstěhovala k manželovi a začali žít manželský život. Svatba spočívala ve slavnostním uvedení nevěsty do domu ženicha. Svatební slavnost měla rodinný charakter a odehrávala se v soukromí, nikoli v synagoze. Obřady a požehnání vedl otec a souhlas nevěsty a ženicha se mlčky předpokládal.²

Podle římských antických tradic zasnuby předcházely manželství, ale byly pouze příslibem a neměly charakter sňatku. Svatba měla náboženský a rodinný charakter. Předsedal jí *paterfamilias*. Klíčovým momentem pro uzavření manželství však byl manželský slib – *souhlas* muže a ženy. To byl moment, kdy vznikalo nové manželství. Protože souhlas k manželství mohli dát pouze muž a žena, kteří k tomu byli způsobilí, manželský slib a faktický začátek manželského života se kryly a byly začátkem manželství.³

Zvyky germánských kmenů se v oblasti manželství a rodiny dosti lišily od římských způsobů. Podle germánských zvyků sňatek nespočíval výhradně ve vyjádření manželského slibu muže a ženy. Manželství vznikalo postupně. Proces začínal, když muž nebo jeho otec požádal otce ženy o její ruku (*petitio*). Potom bylo veřejné zasnoubení (*desponsatio*). Mělo charakter smlouvy mezi dvěma rodinami. Na zasnoubení navazovalo odevzdání věna rodině ženy (*dotatio*). Později byla žena předána muži (*traditio*) a uzavírání manželství bylo dokonáno začátkem společného (i sexuálního) života (*consummatio*). Celý tento proces mohl trvat i několik let. Dokud nebyly naplněny všechny tyto kroky, manželství nebylo kompletně uzavřeno. Protože nebylo zcela jednoznačné, jak významnou roli při uzavírání manželství hrály jednotlivé kroky, dalo by se říci, že uzavírání manželství neproběhlo v jednom momentě, ale probíhalo postupně a bylo delším procesem.⁴

¹ *Dopis Diognetovi*, V, 6–7: „Křesťané se žení a vdávají jako všichni ostatní.“

² Srov. Gn 24, Tob 7,9–17. Edward SCHILLEBEECKX, *Il matrimonio: Realtà terrena e mistero di salvezza*, Řím: Edizioni Paoline, 1971, s. 145–149.

³ Jeden z principů římského práva stanovil: „Nuptias non concubitus sed consensus facit.“ Přehledné pojednání o manželství v antickém římském právu in Vincenzo ARANGIO-RUIZ, *Istituzioni di diritto romano*, Neapol: Casa editrice dott. Eugenio Jovene, 1957, s. 434–464, a Jaromír KINCL, Valentin URFUS a Michal SKŘEJPEK, *Římské právo*, Praha: C. H. Beck, 1995, s. 136–138.

⁴ Philip Lyndon REYNOLDS, *Marriage in the Western Church: The Christianization of Marriage during the Patristic and Early Medieval Periods*, New York: E. J. Brill, 1994, s. 75–88.

2. QUID FACIT MATRIMONIUM? I

Setkání rozdílných tradic vyvolalo v Evropě raného středověku otázku, kdy vlastně začíná manželství. Při zasnoubení, při odevzdání věna, v momentě, kdy muž a žena vysloví manželský slib, nebo až když spolu začnou skutečně žít? Tyto otázky nebyly vymyšlenými tématy, ale souvisely s praktickými problémy. Jestliže bylo uzavírání manželství delším procesem, kdy bylo možné ještě od manželství odstoupit a kdy už ne? A popřípadě pod jakými sankcemi? Zvláště u šlechtických rodů mívala tato otázka nejenom osobní rozměry, ale také dalekosáhlé rodové, majetkové a politické důsledky.

Hincmar, biskup v Remeši (805–882), řešil tuto otázku mezi křesťany v diecézi, která mu byla svěřena, a přiklonil se ke germánským tradicím postupného uzavírání manželství. V problematických situacích rozhodoval tak, že ti, kteří už vyslovili manželský slib, se neměli rozcházet, pokud bylo možno manželství dovršit společným životem. Pokud ale nemohli začít žít společným životem, manželská smlouva měla být zrušena. Hincmar tedy jednal podle principu, že nerozlučitelnost je spojena teprve s dokonaným manželstvím. Jestli ovšem zastával názor, že manželství vzniká už v momentě manželského slibu, nebo až když spolu manželé začnou žít, není jisté.⁵

Téměř ve stejné době se papež Mikuláš I. autoritativně vyjádřil, že manželský slib je nezbytný a zároveň dostatečný důvod pro vznik manželství. Bez manželského slibu, i kdyby muž a žena spolu začali žít jako manželé, nemůže vzniknout manželství. Odvolával se při tom na Jana Zlatoústého, který s odkazem na římskou tradici učil: „*Matrimonium non facit coitus, sed voluntas.*“ Mikuláš I. tak potvrdil princip, že manželství vzniká manželským slibem muže a ženy.⁶

Nejednota a spory ohledně vzniku manželství během dalších staletí pokračovaly. Ve dvanáctém století byly dvě zmíněné rozdílné pozice formulovány a hájeny dvěma univerzitami, a to v Boloni a v Paříži. Pařížská škola navazovala na římskou tradici, podle které „*nuptias consensus facit*“.⁷ Pokud jde o souhlas, pařížská škola sice rozlišovala mezi manželským příslibem – zasnoubením (*sponsalia per verba de futuro*)⁸ – a manželským slibem (*sponsalia per verba de presenti*), ale jednoznačně se klonila k přesvědčení, že ne zasnoubení, ale právě manželský slib je nezbytným a zároveň dostačujícím prvkem k uzavření platného a nerozlučitelného manželství.

Boloňská škola vycházela z germánské tradice. Klonila se k názoru, že manželství vzniká postupně. Manželský slib je důležitý při vzniku manželství, ale není ještě momentem, kdy je manželství už definitivně uzavřeno. Učila, že manželství je sice

⁵ Ladislav ÖRSY, *Marriage in Canon Law: Texts and Comments: Reflections and Questions*, Wilmington, Del.: Michael Glazier, 1988, s. 24–25.

⁶ Papež Mikuláš I., odpověď *Ad consulta vestra ad Bulgaros*, 13. listopadu 866, in Henrico DENZINGER, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, 643. Toto vyjádření poslal papež do Bulharska knížeti Bogorisovi, který v té době přijal se svým lidem křesťanskou víru.

⁷ Srov. Petr LOMBARDUS, *Sent. Lib. IV*, d. 27. Významnými teology pařížské školy byli také Ivo ze Chartres (1040–1116) a Hugo od sv. Viktora (1098–1141).

⁸ Koncem 12. století v návaznosti na římské právo byl pro zasnoubení, o kterém mohli pro své děti rozhodnout eventuálně jejich rodiče, požadován minimální věk sedm let. Srov. Willibald PLÖCHL, *Storia del diritto canonico: Il diritto canonico nella civiltà occidentale*, sv. 2, Milán: Massimo, 1963, s. 286.

zahájeno manželskou smlouvou (*coniugium initiatum*), ale až když spolu manželé začnou žít (i sexuálním životem), je jejich manželství dokonáno (*coniugium consummatum*) a teprve od toho momentu je jejich manželství nerozlučitelné.⁹

Disputace pařížské a boloňské univerzity ukazují střet dvou tradic a kultur. Autoritativně do těchto otázek zasáhl papež Alexandr III. (1159–1181). Tento papež byl povoláním právník a jako právník zastával názor boloňské školy. Později však svůj pohled modifikoval a pokusil se smířit obě školy. Když se stal papežem, neřešil teoretické spory dvou právnických škol, ale životní otázky konkrétních lidí: Ve kterém momentě byl manželský svazek uzavřen do té míry, že ho už nebylo možno rozloučit? Papež Alexandr III. ve svých rozhodnutích vycházel z přesvědčení, že manželský slib byl dostatečným krokem k uzavření manželství (*matrimonium initiatum/ratum*) a takové manželství bylo nerozlučitelné. Zároveň ale dovoľoval, když k tomu byl vážný důvod, že manželský slib mohl být zrušen až do té chvíle, než spolu manželé začali žít manželským životem (*matrimonium consummatum*). Manželství *ratum*, ale ne ještě *consummatum* mohlo být zrušeno, a to buď na základě slavných řeholních slibů, které by vykonal jeden z manželů, anebo na základě rozhodnutí církevní autority.¹⁰ Papež Inocenc III. (1185–1216) pokračoval ve stejném přístupu. Papež Řehoř IX. kanonizoval toto řešení a zmíněná papežská rozhodnutí – dekretály – zahrnul do oficiální sbírky *Decretalium Gregorii Papae IX.*¹¹ Podle těchto dekretálů tedy ne manželství, které bylo uzavřeno manželskou smlouvou, ale teprve manželství, které bylo dokonáno manželským životem, bylo definitivně nerozlučitelné. Tento přístup byl v hrubých rysech zachován v kanonickém právu dodnes.¹² Dnes však nemá rozdělení na *matrimonium ratum* a *matrimonium consummatum* a možnost zrušení *matrimonium ratum* mnoho praktického významu. Na rozdíl od středověkých způsobů, kdy tyto dva momenty bývaly od sebe časově dosti vzdálené, dnes mezi těmito dvěma momenty bývá zanedbatelný časový odstup.

Kanonická tradice tak zároveň formulovala dvě dimenze nerozlučitelnosti – vnitřní (*intrinsecus*) nerozlučitelnost a vnější (*extrinsecus*) nerozlučitelnost. Vnitřně nerozlučitelná byla manželství těch, kteří jednou platně vyslovili manželský slib. Taková manželství nemohla být zrušena tím, že by manželé vzali zpět svůj manželský slib, ale mohla být zrušena z vnějšku, a to buď rozhodnutím kompetentní autority, nebo splněním právně stanovených podmínek. Vnější nerozlučitelnost se vztahovala na manželství, která nemohla být rozloučena ani rozhodnutím kompetentní autority, ani splněním právem stanovených podmínek.

⁹ Tento názor zastával kamaldulský mnich Gratian, jehož *Decretum* se brzy stalo nejznámější a nejrozsáhlejší středověkou právníckou sbírkou. Srov. C. 27, q. 2, cc. 1–58. (*Decretum Gratiani*, Secunda pars, Causa XXVII, quaest. 2, cc. 1–58).

¹⁰ Alexandr III. (1159–1181) rozhodl známý spor o *matrimonium ratum non consummatum* tak, že dovolil jedné straně složit řeholní sliby a druhá strana tím byla volná k uzavření jiného manželství (DENZINGER, 754–756).

¹¹ Srov. Řehoř IX., *Decretales*, Liber tertius, tit. 32. cap. 2 a 7, Liber quartus, tit. 4, cap. 3.

¹² Srov. Tridentský koncil, Sess. 24, k. 6, CIC 1917, k. 1119 a CIC 1983, k. 1142.

3. UZAVÍRÁNÍ MANŽELSTVÍ VE STŘEDOVĚKÉ EVROPE

Středověk navazoval na římskou tradici – *nuptias consensus facit*. Podle této tradice byl manželský slib klíčovým momentem při uzavírání manželství. Způsob vyjádření tohoto slibu však nebyl ani v jednotlivých částech Evropy zdaleka jednotný. Tradičně byly respektovány různé formy uzavírání manželství. Běžně byl sňatek spojený s náboženským obřadem a odehrával se v kostele za přítomnosti kněze. Bylo však také možné uzavřít manželství v soukromí prostřednictvím vyjádření manželského slibu před svědky (*per verba de praesenti*). Bylo také možné se nejdříve zasnoubit a později začít žít manželským životem (*per verba de futuro et subsequente copula*). Jinou cestou do manželství byla cesta faktu: V situaci, kdy muž a žena sice formálně nevyslovili manželský slib ani při náboženském obřadu, ani v soukromí před svědky, ale prostě žili jako manželé a lidé kolem je takto brali, jejich vztah byl po jisté době uznán za manželství.¹³

4. INSTITUT MANŽELSTVÍ V KANONICKÉM PRÁVU

Prostřednictvím řešení jednotlivých manželských otázek si církevní autority od počátku středověku postupně získaly plnou a výhradní autoritu nad právními aspekty manželství a rodiny.¹⁴ Způsob uzavírání manželství už nebyl výhradně soukromou rodinnou záležitostí, která byla založená na místních zvycích a tradicích. Manželství a rodina se staly živě diskutovanými otázkami mezi právníky na nově vznikajících univerzitách ve dvanáctém a třináctém století. Jedna oblast otázek zahrnovala už zmíněný problém *quid facit matrimonium*? Do další oblasti patřily otázky ohledně způsobilosti muže a ženy k uzavření manželství. Jinou oblastí byly právní formality, které se týkaly sňatku. V té době však ještě neexistoval právní institut manželství a kanonické právo nemělo žádný legální instrument, který by bylo možno aplikovat na uzavírání manželství. Kanonický institut manželství¹⁵ se v té době začal postupně vytvářet.

5. MANŽELSKÁ SMLOUVA

V antickém římském právu, které středověcí kanonisté začali znovu objevovat a částečně uvádět do praxe, tvořilo manželské právo část osobního práva a spočívalo v tom, že určovalo manželství jako stav jednotlivých osob ve společnosti. Pokud se muž a žena rozhodli žít spolu jako manželé a byli právně způsobilí uzavřít manželství, byli manželi, a to po celou dobu, kdy spolu žili jako manželé a pokud

¹³ Např. ve Skotsku a v Dánsku tři roky společného života znamenaly, že muž a žena byli považováni za manžele. Tímto byly takové dvojice zároveň nuceny se po třech letech buď rozejít nebo vzít na vědomí, že jsou manželé se všemi právy a povinnostmi. Způsob uzavírání manželství cestou faktu (*common law marriage*) je dodnes možný např. v některých státech USA.

¹⁴ Jean GAUDEMENT, *Il matrimonio in occidente*, Turin: Società Editrice Internazionale, 1989, s. 105–112.

¹⁵ Právní institut je souhrn vzájemně souvisejících konkrétních právních vztahů, které jsou upravovány souborem právních norem.

trvalo toto jejich rozhodnutí (*affectio maritalis*). Římské právo chápalo manželství jako životní stav (*res facti*), nikoli jako právní smlouvu mezi manžely, a proto manželství nemohlo být důvodem k uplatňování žalob a námitek. Neznamenalo to však, že by manželství nemělo žádné právní důsledky. Manželství mělo právní důsledky, ale nebylo možno je uplatňovat jako právní nárok ve stejném smyslu, jako tomu bylo na základě smluvního a trestního práva.¹⁶ Podobně křesťané během prvního tisíciletí chápali manželství jako životní stav muže a ženy, a nikoli jako právní smlouvu mezi nimi.

Při vytváření manželského práva vycházeli kanonisté na středověkých univerzitách z římského smluvního práva. Zvolili institut smlouvy a použili ho jako výchozí prvek pro nově vznikající kanonický institut *matrimonium in fieri*.¹⁷ Antické římské právo znalo dva druhy smluv – věcnou smlouvu a slovní smlouvu. Ta první se uzavírala jednoduše předáním věci mezi smluvními stranami. Ta druhá se uzavírala jednoznačným slovním prohlášením (*certa et solemnia verba*) smluvních stran bez jakýchkoli právem předepsaných formalit.¹⁸ Středověcí kanonisté viděli slovní smlouvu jako vhodný právní institut k řešení otázek ohledně vzniku manželství a zvolili ho jako kanonický institut pro *matrimonium in fieri*, třebaže římské právo nespojovalo tento právní institut, slovní smlouvu, s manželstvím.¹⁹ K institutu smlouvy nutně patřily otázky ohledně minimální způsobilosti muže a ženy k uzavření manželské smlouvy a případných právnických formalit.

6. PŘEKÁŽKY

Dalším diskutovaným aspektem, který se vztahoval k uzavírání manželství, byly otázky ohledně způsobilosti muže a ženy k manželství. Minimální požadavky, které byly potřebné k uzavření manželství, byly formulovány prostřednictvím překážek (*impedimentum*). Manželské překážky jsou právní kritéria, která stanoví, kdy a za jakých okolností jsou muž nebo žena nezpůsobilí uzavřít manželství. Snad každý právní systém formuluje manželské překážky, aby chránil jak dobro manželů, tak také společnost. Během prvního tisíciletí křesťané respektovali většinou zvykové, tj. nepsané překážky pocházející z židovství nebo z římských zvyků. Ve středověku vypracovali kanonisté systém překážek v návaznosti na křesťanské pojetí manželství. Tento systém se rychle rozšířil, převládl v tehdejších západním křesťanském světě a dodnes se vyvíjí.²⁰ S nástupem moderní doby si stát začal nárokovat jurisdikci nad záležitostmi manželství a rodiny a ve většině zemí alespoň částečně převzal systém překážek z církevního práva a částečně si vytvořil svůj vlastní systém, který by odpovídal chápání manželství. Nyní tedy vedle sebe existují dva nezávislé systémy

¹⁶ Gaius, *Institutioni*, 3.88: „Omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur, vel ex maleficio.“ Srov. Cesare SANFILIPPO, *Istituzioni di diritto romano*, Catania: L'Università di Catania, 1987, s. 239.

¹⁷ Ta část kanonické vědy, která se zabývá vznikem manželství, se tradičně nazývá *matrimonium in fieri*, zatímco část, která pojednává o manželství z hlediska jeho trvání, se nazývá *matrimonium in facto esse*.

¹⁸ SANFILIPPO, *Istituzioni di diritto romano*, s. 270–273.

¹⁹ Srov. G. LE BRAS, „La doctrine du mariage chez les théologiens et les canonistes depuis l'an mille,“ in *Dictionnaire de théologie catholique* 9.2: 2162–2223.

²⁰ Srov. PLÖCHL, *Storia del diritto canonico*, sv. 2, s. 292–307.

překážek, přičemž státní zákony musí respektovat každý občan a křesťan musí navíc respektovat církevní právo.

Smyslem překážek jak v kanonickém, tak později v civilním právu nebylo omezovat právo na manželství a znepříjemňovat lidem život, ale chránit hodnoty manželství a rodiny. Mezi překážkami jsou takové, které tradičně vyžadují alespoň minimální fyzickou a psychologickou zralost nezbytnou pro život v manželství. Jiné překážky stanoví kritéria, která mají chránit náboženskou stabilitu rodiny a společnosti. Jiné překážky chrání osobní svobodu a život jednotlivce v souvislosti s uzavíráním manželství. Jiné překážky chrání integritu lidské osoby a zakazují sňatky mezi příbuznými nebo jinak blízkými osobami. Jednotlivé překážky nevznikaly a nevznikají nahodile, ale každé právo vytváří vlastní systém překážek, které vyjadřuje pojetí manželství a rodiny odpovídající danému místu v dané době.

7. PRÁVNÍ FORMA SŇATKU

Uzavírání manželství bývá tradičně spojeno s rodinnými, náboženskými i občanskými obřady. Křesťané od nejstarších dob spojovali začátek manželského a rodinného života s modlitbami a prosbami o požehnání pro nově vznikající rodinu. Brzy se vyvinuly liturgické obřady spojené se sňatkem. Tertulián se zmiňuje o liturgii uzavírání manželství už kolem roku 200. Křesťané ale v té době sdíleli římské pojetí manželství a dívali se na manželství jako na životní stav. Proto také biskupské nebo kněžské požehnání a vkládání rukou na novomanžele, které bylo spojeno s modlitbou křesťanského společenství, stálo právě jen na začátku nového životního stavu, nového životního povolání muže a ženy.

Teprve od dvanáctého století se pojetí manželství jako životního stavu začalo posunovat směrem k chápání manželství jako smlouvy mezi mužem a ženou. Důraz při uzavírání manželství se začal přenášet z požehnání na manželskou smlouvu, manželský slib. V případě neúspěšného manželství se pak kanonisté nezajímali ani tak o aktuální životní stav a situaci manželů, ale o platnost nebo neplatnost manželského slibu a okolnosti spojené s uzavřením manželství.

Modelem manželského slibu byla smlouva vycházející ze souhlasu smluvních stran. Tato smlouva musela mít přesně stanovený obsah, ale jak antické římské právo, tak ani středověké kanonické právo nevyžadovalo žádné specifické právní formality k platnému uzavření kontraktu. Proto také uzavření manželské smlouvy, manželského slibu, nebylo spojeno s žádnými právními formalitami ať veřejnými, nebo soukromými. V praxi to znamenalo, že i když bylo uzavírání manželství zpravidla spojeno s liturgickými obřady v kostele, bylo možno bez jakýchkoli zvláštních dovolení slavit sňatek také soukromě jako rodinnou slavnost mimo kostel. Soukromé svatby, které se někdy rovnaly tajným sňatkům, o kterých věděli právě jen muž a žena, byly zakazovány, protože vnášely do společnosti nejistotu a zmatek.²¹ Přesto ale univerzální církevní právo nestanovilo žádné kanonické formality, které by bylo třeba splnit k platnému sňatku a nevyhlásilo soukromé nebo tajné sňatky za neplatné až do Tridentského koncilu.

²¹ IV. lateránský koncil (1215), kánon 51 výslovně zakázal tajná manželství in *Mansi*, 22: 1038–1039.

8. TRIDENTSKÝ KONCIL

Tridentský koncil (1545–1563) stanovil, že do budoucna musí být každé manželství uzavřeno v přítomnosti faráře a dvou svědků ve farním kostele. Nerespektování těchto kanonických formalit mělo za následek neplatně uzavřené manželství.²² Uvedení tohoto koncilního rozhodnutí do praxe nebylo vůbec jednoduché. Biskupové na koncilu si byli vědomi toho, že jednotlivá rozhodnutí koncilu nebudou všude vítána a že na některých místech ani nebude dovoleno je vyhlásit. Proto koncil stanovil, že kanonická forma sňatku bude závazná pouze v těch konkrétních farnostech, ve kterých byl tento požadavek vyhlášen. Uvedení kanonické formy sňatku do praxe se na mnoha místech lišilo. V některých farnostech byl tento dekret vyhlášen ještě dříve, než se farnost rozdělila na katolickou a protestantskou část, a v takových farnostech byli vázáni touto formou jak katolíci, tak protestanti. V jiných farnostech tento dekret nebyl vyhlášen vůbec, a tudíž ani protestanti, ani katolíci nebyli vázáni kanonickou formou manželství. Další problém nastal, když se celé farnosti přiklonily od katolické k protestantské víře nebo naopak. Zavedením právních formalit dal Tridentský koncil uzavírání manželství podobu, která je v základních rysech respektována jak v kanonickém, tak v civilním právu až dodnes.

9. AUTORITA MODERNÍHO STÁTU PŘI UZAVÍRÁNÍ MANŽELSTVÍ

Od začátku moderní doby, přibližně v šestnáctém století, se manželství a rodina dostávají do nového kulturního a společenského kontextu. V předcházejících staletích bylo manželství tématem pro teology, nebo ještě přesněji pro církevní právníky. Církevní autority měly jedinou a výhradní jurisdikci nad právními aspekty manželství a rodiny. Nyní se začali o manželství zajímat také humanisté, filozofové a s pokračujícím rozvojem společenských věd i další odborníci. Manželství se postupně vymaňovalo z jurisdikce církevních představených a získávalo sekulární charakter nejdříve v protestantských zemích, ale později i v zemích, kde převažovalo katolické náboženství. Náboženství a víra byly dál důležitými momenty v manželském a rodinném životě, ale jednotlivé právní aspekty manželství, zvláště stanovení manželských překážek, uzavírání manželství a později také rozvody v jednotlivých evropských zemích postupně přecházely do sféry civilního práva.²³ V Holandsku byl církevní sňatek nahrazen civilním už v polovině šestnáctého století jako fakultativní forma sňatku pro členy reformované církve. V Anglii zavedl Cromwell občanský sňatek v roce 1653. V roce 1660 bylo jeho rozhodnutí zrušeno Karlem II., ale proces sekularizace manželství to nezastavilo. Ve Francii byl zaveden fakultativní civilní sňatek roku 1787 a od roku 1792 byl stanoven jako obligatorní. V Holandsku byl civilní sňatek povinný od roku 1795 a slavení jakéhokoli náboženského svatebního obřadu před civilním sňatkem bylo trestné. Od roku 1851 byl v Dánsku umožněn civilní sňatek pro ty, kteří

²² Tridentský koncil, *sessio 24* (11. listopadu 1563), *decretum de reformatione matrimonii Tametsi* (1563) in *Canones et decreta sacrosancti oecumenici concilii Tridentini*, Taurini: Petri Marietti, 1913, s. 172–175. (DENZINGER, 1813–1816).

²³ GAUDEMENT, *Il matrimonio in occidente*, s. 287–291.

nepatřili ani k dánské, ani k jiné státem uznané církvi, a také pro ty sňatky, v nichž snoubenci patřili k různým církvím. V Německu byl zaveden civilní sňatek v roce 1875.²⁴

Vstup státu do manželského práva v našich zemích byl postupný a zprvu se týkal především náboženských rozdílů mezi manžely.²⁵ V roce 1811 byl kodifikován rakouský *Obecný zákoník občanský*, který nabyl účinnosti na území Čech a Moravy v roce 1812. Tento zákon upravoval pouze obligatorní církevní formu sňatku. Až roku 1868 byl povolen tzv. nouzový civilní sňatek pro osoby, které nemohly uzavřít manželství podle kanonického práva, přičemž obecný občanský zákoník jim manželství nezakazoval. Od roku 1870 byl zaveden civilní sňatek pro osoby, které se nehlásily k žádné státem uznané církvi. Výraznější změnu vnesl do této oblasti až zákon č. 320 Sb. z. a n. ze dne 22. května 1919.²⁶

10. UZAVÍRÁNÍ MANŽELSTVÍ V CIVILNÍM PRÁVU VE DVACÁTÉM STOLETÍ

Zákon č. 320/1919 Sb. bývá obvykle uváděn jako „manželský zákon“ nebo také „manželská novela“. Tento zákon sjednotil manželské právo, zrušil v něm konfesijní a jiné nerovnosti, zavedl fakultativní civilní sňatek a rozlučku jako právní cestu zrušení manželství za života manželů. Podle tohoto zákona se uzavření manželství bralo jako uzavření manželské smlouvy. Zákon tak navazoval na tradici kanonického práva. K platnému uzavření této smlouvy se vyžadovala způsobilost snoubenců. Za nezpůsobilé uzavřít manželství se považovaly osoby zbavené svéprávnosti a osoby slabo- a choromyslné, osoby mladší 14 let a osoby impotentní. Také specifické následující situace byly překážkou k manželství: trvání jiného manželství jednoho ze snoubenců, příbuzenství v přímé linii a v pobočné linii až do čtvrtého stupně, švagrovství a zápověď z důvodu zavraždění manžela za účelem uzavření jiného sňatku. Dále způsoboval neplatnost manželství vadný souhlas z důvodu strachu, souhlas daný unesenou osobou, omyl v osobě snoubence a omyl, pokud jde o to, že snoubenka není těhotná. Naopak způsobilost k uzavření manželství byla naplněna neexistencí překážek stanovených zákonem.

Zákon o právu rodinném – zákon č. 265 Sb. ze dne 7. prosince 1949 s účinností od 1. ledna 1950 – oddělil právní úpravu rodinných vztahů od občanského zákoníku. Tento zákon zavedl obligatorní civilní sňatek. Stanovil, že manželství se musí uzavírat souhlasným prohlášením muže a ženy před státním lidovým orgánem – místním národním výborem. Pokud prohlášení snoubenců bylo učiněno jinak, manželství nebylo uzavřeno. Skutečnosti bránící vzniku manželství byly proti předcházejícímu právu zjednodušeny a omezeny. Nezpůsobilí k uzavření manželství byli ti, kteří už žili v manželství, pokrevní příbuzní (ve stejném stupni jako dnes), švagrovsky příbuzní v přímé linii, slabo- a choromyslní a nezletilí.

²⁴ Srov. *Marriage and Religion in Europe: Les effets civils du mariage religieux en Europe*, Milán: Giuffrè Editore, 1993.

²⁵ Srov. např. JOSEF II., *Toleranční patent*, odst. 6 (13. října 1781).

²⁶ Milana HRUŠÁKOVÁ a kol., *Zákon o rodině*, Praha: C. H. Beck, 2001, s. 10–11.

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, který až na několik změn přebíral právní úpravu z roku 1949, nabyl účinnosti 1. dubna 1964. Zrušil např. překážku švagrovského příbuzenství. Zrušil také povinnost předkládat při sňatku výpisy z rodné matriky. Po rozpadu komunistického režimu na podzim 1989 byl tento zákon novelizován. Zákon č. 234/1992 Sb. zrušil výlučnost občanského sňatku a zavedl alternativní církevní sňatek, podobně jako tomu bylo před rokem 1949. Znamená to, že snoubenci si mohou při respektování všech ostatních zákonných požadavků zvolit, zda uzavřou občanský sňatek před starostou nebo pověřeným členem obecního zastupitelstva, nebo uzavřou církevní sňatek před osobou pověřenou oprávněnou církví nebo náboženskou společností. Praxe ukázala, že tato změna nebyla v novele domyšlena a dotažena do praktických důsledků. Jeden problém byl v tom, že některé církve zřejmě nemají dostatečně rozpracovány podmínky manželského a rodinného práva, které by splňovaly požadavky stanovené civilním právem. Jiný problém byl v administrativní oblasti, konkrétně ve vedení matrik u jednotlivých církví a v kompetenci duchovních naplnit všechna ustanovení civilního práva při uzavírání manželství.²⁷ Současný způsob uzavírání manželství je stanoven zákonem o rodině č. 94/1963 Sb. ve znění pozdějších předpisů, úplné znění bylo vyhlášeno pod č. 210/1998 Sb., a dále ve znění zákona č. 360/1999 Sb.

11. UZAVÍRÁNÍ MANŽELSTVÍ V KANONICKÉM PRÁVU VE DVACÁTÉM STOLETÍ

Konec devatenáctého a začátek dvacátého století byl mimo jiné dobou přípravy kodexu kanonického práva. Tento kodex, který byl vyhlášen v roce 1917, potvrdil povinnost kanonické formy při uzavírání manželství jak pro manželství dvou katolíků, tak pro manželství, které uzavíral katolík s nekatolíkem. Kromě velmi výjimečných situací, jako např. nebezpečí smrti jednoho ze snoubenců nebo dlouhodobá nepřítomnost kněze, byla kanonická forma závazná do té míry, že i neúmyslné přehlédnutí nějaké technické formality (např. opomenutí delegace u oddávajícího) mělo za následek neplatný sňatek, i kdyby se jednalo o manželství, ve kterém způsobilost muže a ženy a manželský slib byly v pořádku. Zdůraznění kanonických formalit naznačilo posun v pojetí od manželství jako životního stavu k manželství, které bylo viděno především optikou manželské smlouvy mezi mužem a ženou.²⁸

25. ledna 1959 oznámil papež Jan XXIII. úmysl svolat všeobecný koncil a připravit nový kodex kanonického práva. Tento nový kodex se začal konkrétně připravovat až po ukončení II. vatikánského koncilu a byl vyhlášen 25. ledna 1983. Co se týká *matrimonium in fieri*, kodex navazuje na staletou kanonickou tradici. K platnému sňatku vyžaduje, aby snoubenci byli způsobilí uzavřít manželství, aby vyjádřili souhlas k manželství a aby dodrželi všechny formality, které právo vyžaduje k platnému uzavření manželství.²⁹

²⁷ Srov. Damián NĚMEC, „Příspěvek k diskusi o současné a budoucí sekulárněprávní úpravě uzavírání manželství před orgány církví a náboženských společností především z pohledu katolické církve,“ *Revue církevního práva* 2, 1995, s. 74.

²⁸ *Kodex kanonického práva* z roku 1917, kánony 1094–1099.

²⁹ *Kodex kanonického práva* z roku 1983, zneplatňující překážky – k. 1083–1094, manželský souhlas – k. 1057, 1095–1107 a forma uzavření manželství – k. 1108–1112.

12. QUID FACIT MATRIMONIUM? II

Manželství a rodina jsou dnes znovu živými tématy nejenom v akademických diskusích, ale také v každodenním rozhodování jednotlivých žen a mužů. Zdá se, že antická římská tradice ohledně vzniku manželství „*nuptias consensus facit*“ je alespoň v evropském kulturním prostoru všeobecně přijímána. Nezbytnou podmínkou sňatku je rozhodnutí muže a ženy. Jistěže tito se rozhodují pro manželství v nějakém kontextu. Vždy jsou ovlivněni blízkými i vzdálenějšími lidmi a okolím. Přesto však jejich rozhodnutí nemůže nahradit žádná jiná autorita. Právní formality při uzavírání manželství, jak je vyžaduje civilní a církevní právo, jsou relativně jednoduché. Splnění právních formalit sňatku je sotva takovým břemenem, aby snoubencům, kteří jsou jinak způsobilí k manželství, zabránilo uzavřít manželství. Při této zdánlivě formální neproblematičnosti však dnes přibývá situací, ve kterých se muž a žena rozhodují žít jako manželé a eventuálně i jako rodiče a vychovávají svoje děti a přitom formální uzavření sňatku odloží až na pozdější dobu nebo vůbec odmítnou občanskoprávní nebo církevní institucionální uzavření manželství. Tento fenomén si zasluhuje pozornost nejenom právníků, ale i odborníků v dalších humanitních disciplínách, a nakolik manželství není především akademickou otázkou, ale existenciální výzvou v lidském životě, tento fenomén vyžaduje pozornost všech, kdo mají autoritu a odpovědnost ve společnosti.³⁰

Marriage in the Civil Law and Canonical Law

Key words: Law; Canon Law; marriage; marriage impediments; marriage consent; legal formalities

Abstract: The study offers a historical outline of marriage from the canonical law as well as civil law points of view. Marriage has always been considered important to the beginning of a new family. However, in the Jewish, Roman, and Germanic traditions different moments were considered essential to celebrating marriage. The mixing of these traditions raised a question: what makes marriage? The engagement, the consent, or the consummation of marriage? The Roman tradition saying that the consent makes marriage eventually prevailed. In order to celebrate marriage validly, three aspects are crucial: the ability of a man and a woman to marry, the consent of the parties, and the formalities imposed by law for the validity of marriage.

³⁰ Srov. JAN PAVEL II, apoštolská adhortace *Familiaris consortio* (22. listopadu 1981), čl. 80–81.